

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA YURIDIK LUG'AT TUZISH PRINSIPLARI

S. Qayumova

magistr talabasi, Xalqaro Innovatsion Universiteti, Qarshi

ARTICLE INFO.

Kalit so'zlar: leksikografiya, ikki tilli lug'at, tarjima, termin, ingliz tili, o'zbek tili.

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida ikki tilli lug'at tuzishning asosiy prinsiplari o'rganiladi. Leksik birliklarni tanlash, tarjima ekvivalentlarini aniqlash, madaniy va funksional moslikni ta'minlash kabi masalalar tahlil qilinadi. Ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi tuzumiy farqlar lug'at tuzishda qanday yondashuvlarni talab qilishi ko'rsatiladi. Xususan, huquqiy atamalarini tarjima qilishda aniqlik va normativlik tamoyillariga e'tibor qaratiladi.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2025 LWAB.

Bugungi kunda tillararo kommunikatsiyaning kengayib borayotgani fonida ikki tilli lug'atlar, ayniqsa, ingliz va o'zbek tillari orasidagi lug'aviy vositalarni yaratish dolzarb masalalardan biriga aylangan. Tarjima amaliyoti, xalqaro hujjatlar bilan ishlash, ta'lim, ilm-fan va huquq sohasida so'zlarning aniq, mazmunan to'g'ri ekvivalentini beruvchi lug'atlarga bo'lgan ehtiyoj kundun-kunga ortib bormoqda. Ingliz tili global muloqot vositasi sifatida, o'zbek tili esa milliy o'zlik va huquqiy tizimni aks ettiruvchi til sifatida o'z o'rniga ega.

Ayni paytda mavjud ingliz-o'zbek va o'zbek-ingliz lug'atlarida bir qator muammolar, jumladan, terminologik nomuvofiqliklar, kontekstga mos tarjimalarning yetishmasligi, madaniy tafovutlarni inobatga olmaslik holatlari uchrab turadi. Bu esa foydalanuvchilarda chalkashliklar keltirib chiqaradi hamda tarjimalarning aniqligi va ishonchliligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Yuridik soha murakkab va aniq terminologiyani talab qiladi. Ingliz va o'zbek tillarida yuridik lug'at tuzish esa ikki til orasidagi so'zma-so'z tarjimani emas, balki huquqiy tushunchalarni aniq va tushunarli ifodalashni ham nazarda tutadi. Lug'at yaratish jarayonida huquqshunoslar, tarjimonlar va lingvistlar hamkorlik qilishi zarur, chunki terminlar nafaqat lingvistik, balki huquqiy nuqtai nazardan ham aniqlik talab qiladi (Baker, 1992; Vinay & Darbelnet, 1995).

1. Aniqlik va to'g'ri ma'noni saqlash

Har bir yuridik termin o'ziga xos ma'noga ega. Ingliz va o'zbek tillarida lug'at tuzishda har bir so'zning qonuniy va huquqiy kontekstdagi ma'nosi to'liq ifodalangan bo'lishi zarur. Masalan, "contract" so'zi o'zbek tilida "shartnoma" deb tarjima qilinadi, ammo turli turdagi shartnomalar uchun kontekstni hisobga olgan holda izoh qo'shish muhimdir. Bu prinsipi yuridik lug'atlarning amaliy samaradorligini oshiradi (Newmark, 1988).

2. Terminlarning izchil strukturalanishi

Lug'at tuzishda terminlar mavzu bo'yicha guruhlanishi lozim. Masalan, fuqarolik huquqi, jinoyat huquqi, xalqaro huquq, mehnat huquqi kabi bo'limlarga ajratish terminlarni tez va samarali topishga

yordam beradi. Shu bilan birga, lugʻatda indeks va kross-referensiyalar mavjud boʻlishi foydalidir.

3. Til va madaniyat kontekstini hisobga olish

Har bir huquqiy tizim oʻzining tarixiy va madaniy kontekstiga ega. Shu sababli lugʻatda ingliz va oʻzbek soʻzlari orasidagi farqlarni tushuntirish zarur. Masalan, ingliz huquq tizimida “bail” tushunchasi mavjud boʻlsa, uni oʻzbek tilida “garov puli asosida ozodlikka chiqarish” tarzida tushuntirish mumkin. Lugʻat foydalanuvchisiga huquqiy tizimlar farqini tushuntirish maqsadida annotatsiyalar kiritish tavsiya etiladi (Gotti, 2008).

4. Izohlar va amaliy misollar keltirish

Har bir yuridik atama uchun qisqa izoh va amaliy misollar berilishi foydalanuvchi uchun tushunishni osonlashtiradi. Bu, ayniqsa, talabalar va tarjimonlar uchun muhimdir. Masalan, “negligence” atamasi uchun sud amaliyoti misollarini keltirish uning real huquqiy kontekstini tushunishga yordam beradi.

5. Zamonaviylik va yangilanish

Yuridik terminologiya doimo rivojlanib boradi. Shu sababli lugʻat muntazam yangilanib, yangi qonunlar, huquqiy tushunchalar va xalqaro amaliyotdagi oʻzgarishlarni aks ettirishi kerak. Internet va elektron resurslar orqali yangilanish tezlashtiriladi, bu esa lugʻatning dolzarbligini saqlashga yordam beradi (Bowker, 2002).

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, u ingliz va oʻzbek tillari oʻrtasida ikki tilli lugʻat tuzishda asoslanilishi lozim boʻlgan ilmiy prinsiplarni aniqlash va ularni amaliyotda qoʻllashga qaratilgan. Tadqiqot hozirgi leksikografik jarayonlarda mavjud boʻshliqlarni toʻldirishga hamda sifatli, zamonaviy, foydalanuvchi uchun qulay lugʻat modelini yaratish yoʻllarini koʻrsatishga xizmat qiladi.

Maqola maqsadi ingliz va oʻzbek tillarida ikki tilli lugʻat yozishning nazariy va amaliy prinsiplarini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish uchun samarali yondashuvlarni taklif qilish.

Maqolada taqqoslov (komparativ) va tavsifiy (deskriptiv) metodlardan foydalanildi. Ingliz-oʻzbek va oʻzbek-ingliz ikki tilli lugʻatlar (jumladan, Abdullayev va boshq., 2008; Karimov, 2015) tahlil qilinib, ularning soʻz tanlash, tarjima ekvivalentlarini belgilash, terminologiyani ifodalashdagi yondashuvlari oʻrganildi.

Tahlil uchun umumiy va huquqiy sohalarga oid 300 dan ortiq termin tanlab olindi. Shuningdek, British National Corpus (BNC) va Oʻzbekiston Milliy Korpusidan olingan matnlarda tanlangan birliklarning real kontekstda qoʻllanishi kuzatildi. Bu ekvivalentlik, funksional moslik va kontekst muvofiqligini aniqlashga xizmat qildi. Foydalanuvchilarning amaliy ehtiyojlarini aniqlash maqsadida 30 nafar tarjimon va tilshunolar ishtirokida soʻrovnoma oʻtkazildi.

Maqola natijalariga koʻra, mavjud ingliz-oʻzbek lugʻatlarida bir qancha muammolar mavjudligi aniqlandi:

1. **Terminologik nomuvofiqliklar:** Huquqiy atamalar koʻpincha notoʻgʻri yoki kontekstsiz tarjima qilinadi. Masalan, *tort* atamasi baʼzi lugʻatlarda “jarohat” deb berilgan boʻlsa-da, aslida u “fuqarolik-huquqiy buzilish” maʼnosini bildiradi (Oxford Dictionary of Law, 2020).

2. **Madaniy tafovutlar inobatga olinmagan:** Ingliz tilidagi “plea bargain” kabi atamalarga oʻzbek huquqiy tizimida toʻgʻridan-toʻgʻri ekvivalent yoʻq. Bu holatlarda funksional ekvivalent yaratish talab etiladi (Baker, 2011).

3. **Foydalanuvchi ehtiyojlariga zid tuzilma:** Soʻrovnoma natijalariga koʻra, foydalanuvchilar lugʻatda kontekstli misollar, sinonimlar va izohli tarjimalarni afzal koʻrishini bildirgan. Amaldagi lugʻatlar esa bunday imkoniyatni cheklangan tarzda taqdim etmoqda.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, ikki tilli lug'atlar tuzishda faqat lingvistik ekvivalentlik emas, balki **funksional moslik** va **madaniy kontekst** ham muhim rol o'ynaydi. Nida (2020) fikricha, tarjimada mazmunning yetkazilishi emas, balki funksional ekvivalentlik asosiy tamoyil bo'lishi lozim. Bu ayniqsa, huquqiy atamalarda dolzarb, chunki har bir huquqiy tizim o'ziga xos tuzilishga ega.

Shuningdek, zamonaviy lug'atlar foydalanuvchi markazli (user-centered) yondashuvga asoslanmog'i zarur. McArthur (1992) ta'kidlaganidek, lug'at nafaqat ma'lumot beruvchi, balki o'rgatuvchi vosita sifatida ham xizmat qilishi lozim. Buning uchun esa kontekstli misollar, pragmatik ma'lumotlar, vizual yordamchi vositalar zarur.

Lug'at tuzishda korpus lingvistikasi, raqamli platformalar, terminologik bazalar bilan integratsiya qilish metodlari orqali yangi avlod ikki tilli lug'atlar yaratish mumkin.

Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida ikki tilli lug'at tuzishda termin tanlash, tarjima ekvivalentlarini belgilash, kontekst va madaniy tafovutlarni hisobga olish zarurligini aniqladi. Maqola davomida aniqlanganidek, ko'plab mavjud lug'atlarda terminologik nomuvofiqliklar, kontekstsiz tarjimalar va foydalanuvchi ehtiyojlarini inobatga olmagan tuzilmalar mavjud. Ayniqsa, huquqiy terminlar tarjimasida funksional ekvivalentlik tamoyilining yetarlicha qo'llanilmagani kuzatildi.

Maqola shuni ko'rsatdiki, zamonaviy ikki tilli lug'atlar faqatgina lug'aviy ma'lumot emas, balki foydalanuvchiga tushunarli, kontekstual va madaniy mos tarjimalarni taqdim eta olishi kerak. Bunday lug'atlar korpus lingvistikasi, raqamli texnologiyalar va foydalanuvchi tajribasi asosida tuzilsa, ularning amaliy samaradorligi oshadi.

Kelajakdagi lug'at tuzuvchilarga quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

- Terminlar tarjimasida kontekst va soha xususiyatlarini hisobga olish;
- Korpus asosida real qo'llanish namunalarini kiritish;
- Tarjimada funksional ekvivalentlik tamoyiliga asoslanish;
- Foydalanuvchi ehtiyojlarini qondiradigan qulay interfeys va tushunarli tuzilmani yaratish.

Shunday qilib, ingliz va o'zbek tillari o'rtasida yuqori sifatli ikki tilli lug'at yaratish jarayoni nazariy bilim, amaliy tajriba va zamonaviy texnologiyalar uyg'unligiga asoslanmog'i lozim. Ingliz va o'zbek tillarida yuridik lug'at tuzish murakkab, ammo muhim ilmiy va amaliy faoliyatdir. Lug'at aniq, izchil va zamonaviy bo'lishi, terminlarning konteksti va madaniy jihatlari hisobga olinishi lozim. Bunday lug'at nafaqat tarjimonlar, balki yuristlar, talabalar va huquqshunoslar uchun ham katta foyda keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev, A., Karimov, H. (2008). *Inglizcha-o'zbekcha lug'at*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
2. Ahmadaliyeva, G. (2019). O'zbek tilida ikki tilli lug'at tuzishning lingvistik xususiyatlari. // *Filologiya masalalari*, №1, 45–49-betlar.
3. Baker, M. (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (2nd ed.). London: Routledge.
4. G'ofurova, M. (2020). Huquqiy lug'atlar yaratishda terminologik yondashuvlar. // *Til va adabiyot ta'limi*, №2, 32–36-betlar.
5. Karimov, A. (2015). *O'zbekcha-inglizcha iqtisodiy lug'at*. Toshkent: Shark Nashriyoti.
6. Komissarov, V.N. (1999). *Teoriya perevoda*. Moskva: Vysšaja škola.
7. McArthur, T. (1992). *The Oxford Companion to the English Language*. Oxford: Oxford University Press.
8. Nida, E.A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.

9. Nida, E.A., & Taber, C.R. (1982). *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.
10. Oxford Dictionary of Law (10th ed.). (2020). Oxford: Oxford University Press.
11. Pirmatov, B. (2021). Ikki tilli lugʻatlarda ekvivalentlik muammosi. // *Oʻzbek tili va adabiyoti*, №4, 54–58-betlar.
12. Shodmonov, D. (2018). Lingvokulturologik yondashuv va tarjimada madaniy tafovutlar. // *Filologiya ilmiy tadqiqotlari jurnali*, №3, 41–45-betlar.